

Egy háborúban edzett világ körképe

Douglas Lee a Nottinghami Egyetem professzora, akinek kutatási tevékenysége a késő antikvitás korára, annak diplomácia-, had- és vallástörténetére irányul. A szerző korábban olyan, e könyv tematikájához szorosan kapcsolódó műveket jegyzett, mint pl. az *Information and Frontiers: Roman Foreign Relations in Late Antiquity* – 'Információ és határok: Római külkapcsolatok a késő antikvitásban' (Cambridge, 1993) vagy a *War in Late Antiquity: A Social History* – 'Háború a késő antikvitásban: Egy társadalomtörténet' (2007).

A mű célja, Lee előszóban kifejtett gondolatait kölcsönözve, hogy a római hadtörténet igencsak gazdag irodalmában a fősodorbeli munkáktól eltérő szellemiséget képviseljen. Ennek – továbbra is az író papírra vetett szándékait tolmácsolva – két ponton ragadhatjuk meg a lényegét: egyrészt, hogy kifejezetten társadalomtörténeti megközelítést alkalmaz (vagyis külön fejezetekben foglalkozik olyan témákkal, mint kultúra, identitás, kommunikáció, háborús tapasztalatok), másrészt pedig, hogy az elemzések időbeli horizontja a hivatkozott könyvek jelentős hányadához képest sokkal tágabb (vagyis alaposan foglalkozik a késő antikvitással is).

Lee vizsgálatait a Kr. e. IV. századtól indítja, indokolva ezt azzal, hogy a Veii ostromával kezdődő római hódító háborúk, valamint az írott források első, megbízhatónak tekinthető szöveghelyei egyaránt ekkorra keltezhetők. Kutatásai időintervallumának másik határát a Kr. u. VI–VII. század jelenti, amikor az arab hódítások következtében a Római Birodalom keleti területeinek éppúgy jelentős részét volt kénytelen feladni, mint korábban a nyugatiaknak. Így tehát – amennyiben a források egyaránt rendelkezésre álltak – a szerző minden problémát a köztársaság, a császárság és a késő antikvitás korának sajátos környezetében elemzett.

A fejezeteket a bevezetés és az epilógus keretezi. Előbbiben röviden bemutatásra kerülnek az említett tematikus egységek, sommásan tárgyalja a szerző az ókori hadi események típusait (ti. ostrom, rajtaütés vagy hosszasan elhúzódó háború), illetve egyértelműsíti a könyv időkereteit (köztársaság, korai császárság, késő antikvitás). Ez utóbbi alapján először a birodalom hadtörténetét tárja az olvasó elé – a legfontosabb háborúkat megemlítve, különösen ügyelve a hosszútávú stratégiai szempontokra (pl. a *limes* megteremtése). Ezt követi a római hadsereg evolúciója: hangsúlyozza a főbb reformokat, pl. a *manipulus* győzelmét a makedón *phalanx* felett, az ezt felváltó *cohors*-taktikát, az *auxilia* és a *vexillatiók* szerepét, a Gallienustól Constantinusig húzódó katonai reformokat stb. Végül portrét rajzol a leglényegesebb hadtörténeti forrásokból. A teljesség igénye nélkül Polübioszt, Liviuszt, Tacitust és Ammianus Marcellinust említi. Nem mulasztja el azonban a szerző olyan segédtudományok citálását sem, mint a kiemelkedő számú sírfeliratra támaszkodó epigráfia, a jórészt egyiptomi I. előhelyű dokumentumra építő papirologia, valamint a rendkívül változatos leletekből dolgozó régészet.

A hét számozott fejezetből az első a háborúhoz és békéhez fűződő viszonnal foglalkozik. Ennek kapcsán vizsgálja pl. a városi *pomerium*, valamint a Mars-mező kultikus szerepét, illetve bemutatja, hogy az írott forrásokban milyen kép mutatkozik meg arról, mennyire vágyott a birodalom lakossága az egyes korszakokban a nagy hódításokra, avagy a békés, prosperáló érára (gondoljunk csak a propagandisztikusan hirdetett augustusi békére, a *Pax Romanára*, amely a Marius és Sulla között dúló polgárháborús konfliktustól kezdődően egészen Octavianus actiumi győzelméig tartó hosszú, belharcoktól terhes időszakot váltotta fel). Szó esik e fejezetben arról, miként ünnepezték a rómaiak a háborús győzelmeket (pl. *triumphus* vagy *ovatio*), és miként dolgozták fel a nagy vereségeket (pl. a Hannibal elleni háborúk vagy a Varus-katasztrófa). Talán érdemes kiemelni e fejezet kapcsán a szerző azon gondolatát, miszerint a rómaiak vélekedésében a béke nem egy egyenlő felek között kötött, kölcsönös megálapodás volt a hadi tevékenységek felszámolásáról, sokkal inkább a domináns fél, Róma alávetésre kényszerítő jogi aktusa.

A második fejezetben határozottan megmutatkozik a szerző társadalomtörténeti érdeklődése: fő témája a katonai szolgálat mibenléte, időtartama, a polgárjog megszerzésének lehetősége (ennek hatása a katonai családmodellekre), a polgárjogadományozás mögött meghúzódó birodalmi stratégia, valamint a katonák magántulajdona. Ez utóbbi kapcsán kiemel egy tévhitet, miszerint Marius reformja után a legionáriusokat a városi proletariátusból toborozták: Lee – Bruntra hivatkozva – azt állítja, továbbra is a földbirtokkal rendelkező vidéki parasztság alkotta a *legiók* állományának magvát. E szakasz második alfejezete a római hadsereg morális hátterét boncolgatja: az augustusi erénypajzs szimbolikus erejét, vagy egy-egy híres katona (a zsidó háborúban harcoló Longinus, vagy a markomann-kvád-szarmata háborúban hőstettet végrehajtó M. Valerius Maximianus) példáját elemezve az állomány bátorságával, továbbá olyan – a hadsereg kapcsán lényeges – kulcsfogalmak értelmezésével foglalkozik, mint a *virtus* vagy az *andreaia*.

A harmadik fejezet érdeklődésének fókuszában a római háborús gépezet fenntarthatósága áll. A bevezetőben tárgyaltaknak megfelelően korszakról korszakra elemzi a hadsereg utánpótlását egyrészt területiálisan, másrészt a hadseregbe való belépéshez szükséges társadalmi státusz jegyében. Szó esik itt a köztársaságkori, milíciászerű rendszerről, a szolgálatra kijelölt *dilectusokról*, akiket a birtokkal (ha csak apróval is) rendelkező *assidui* közül toboroztak, s akik köréből a *seniores* (idősebbek, kiszolgáltak) bevetése csupán vészhelyzet esetén történt meg. Ezt a rendszert az Augustus által bevezetett állandó hadsereg modellje váltotta fel. A szerző nem mulasztja el a teljes haderő részletes bemutatását sem (ti. a *legiók* állományától – legalábbis kezdetben – katonái jogállását, származását, harcmodorát tekintve jelentősen eltérő *auxilia* tárgyalása). Végül hosszasan elemzi, mekkora terhet rótt a *senatusi*, majd a császári kincstár a római hadsereg finanszírozása, a hadjáratok költségvetése. Lee szerint az éves szinten 670–900 millió HS (ti. *sestertius*) gazdasági potenciállal rendelkező római államnak 370–450 +/- 50 millió HS-t kellett a hadsereg fenntartására fordítania.

A negyedik epizód olyan kulcsfontosságú eseményeket vizsgál, mint a fegyelem és a hűség. Ennek kapcsán elemzi, milyen az ideális vezető és milyen konkrét példákat ismerünk: a katonáival alvó és étkező Caesar, a frontvonaltól egyre inkább távolmaradó uralkodók a korai császárkorban, majd a zömmel Pannoniából, katonasorból bábort felöltő császárok történetei. Ebben a fejezetben olvashatunk még az engedelmesség és lázadás problémájáról is. Itt említésre kerül pl. a Kr. u. 14-es legiólázadás Pannoniában, illetve egy-egy késő antikvitásbeli felkelés Kr. u. 536-ból és Kr. u. 602-ből. A szerző hangsúlyozza, hogy a Római Birodalom fennállása során csupán elvétve találkozhatunk lázadásokkal, s ezeknek is általában különleges kiváltó okai voltak. Az utolsó alfejezet a polgárháborúkkal foglalkozik. Ez természetesen a köztársaság korának végét, a Kr. u. 68–69-es éveket, a Kr. u. 193–197 közötti éveket, valamint a késő antikvitás számos időszakát beárnyékoló véres belharcokat tárgyalja (példának okáért Constantinus trónra kerülését és egyeduralmának megszilárdítását).

Az ötödik fejezet megkísérli elhelyezni a katonákat egy szélesebb társadalomtörténeti spektrumban: elemzi a katonaközösségeket, megvizsgálja a katonák civil társadalomhoz való viszonyát (pl. házasodás), valamint bevonja a diskurzusba az állomány valláshoz fűződő kapcsolatát is. Lee két jelentős különbséget ragad meg Augustus idejében: mindkettő jogi természetű, ám míg az első egyfajta privilegizált helyzetet jelent (pl. egy katona kérhette, hogy peres ügyeit a katonai táborban tárgyalják egy tiszt jelenlétében), addig a második egyfajta „fogytékosság”, jogfosztottság: szolgálati idejük alatt tilos volt megházasodniuk. A katonai táborok külön közösségeket alkottak (a táborban élő családtagokkal – feleségek és gyermekek –, illetve a tábori kereskedőkkel). A katonai közösségek egyrészt szervesen kapcsolódtak a városok társadalmához, másrészt bizonyos pontokon jól elkülöníthetők voltak azoktól. Végül a fejezet utolsó alfejezete a katonaság és a vallás kapcsolatával foglalkozik, mely szót ejt az elmúlt évek egyik igen jelentős régészeti leletéről, a *feriale Duranum*-ról, a szíriai Dura Europos ásatásakor talált dokumentumról, amely kvázi egy ünnepi naptár a katonaság számára a Kr. u. III. századból.

A hatodik fejezet jellemzően kultúrtörténeti érdeklődésű. Talán a háborúkra gondolva nem a kulturális kölcsönhatások problematikája az első, ami eszünkbe jut, Lee mégis azt vizsgálja, hogyan profitált Róma ezekből. Hivatkozik az első pun háború során a karthágóiaktól eltanult hajóépítési módszerekre, az évszázadok során más népek technikai vívmányai alapján fejlesztett, átalakított római fegyverzetre (a kardot illetően a *gladius*, majd a sokkal nagyobb *spatha* alkalmazása, a kétkezes lándzsával ellátott lovasság, a *contarii* bevetése), vagy a *Deiotarus* katonáiból felállított *Legio XXII Deiotarianára*, s mindezzel azt támasztja alá, hogy a birodalom nyitottsága pl. technikai kulturális vagy harcmódorbeli elemek átvételére vonatkozóan a birodalmi hadsereg fejlődését szolgálta. Ezt követően azt a kérdést járja körül, mennyire lehettek műveltek a római katonák (milyen szórakozási szokásaik voltak, mit olvashattak vagy épp milyen graffitik szerepeltek a tábori épületek falain), valamint, hogy milyen arányban, és milyen módon, szinten tudtak írni-olvasni. Ez utóbbi kapcsán fontos következtetése, hogy – különösen a Constantinus előtti időkben, amikor a katonai és a polgári közigazgatás egy kézben összpontosult tartományonként – kiemelt értéket képviselt az a katona, aki eme tudásával az adminisztratív teendőket is el tudta látni – még ha számuk jelentős volt is.

Az utolsó fejezet a háborús tapasztalatokkal foglalkozik, megvizsgálva a háborúhoz, az erőszakhoz és emberöléshez fűződő viszonyt. Lee egy érdekes összevetést készít a modern kor, illetve az ókor emberének agresszív hajlamairól. A jelenkori tapasztalatokhoz Marshall tábornok második világháborús statisztikáját kölcsönzi, miszerint a katonák saját bevallása nyomán mindössze egynegyede sütötte el fegyverét. Lee ezzel szemben kiemeli, hogy a római korban sokkal megszokottabb volt az erőszakos halál, s – noha ő maga is jelzi, hogy csupán írott forrásokra, s nem nagy mintán elvégzett felmérésekre tud támaszkodni, így nehéz általánosítani – úgy tűnik, a római katonák jóval magasabb ingerküszöbvel rendelkezettek. A könyv utolsó alfejezete azt tárgyalja, hogy miként involválta a civileket egy-egy háborús esemény. Szó esik itt mészárlás áldozatául esett városalakókról (Gerunium – Kr. e. 217, Cremona – Kr. e. 69, illetve Amida –

503), a civilek rabszolgasorba taszításáról, végül pedig az elhúzódozó háborúk hátországi hatásairól is. A birodalom lakosságával szemben fellépő agresszor általában az adott provinciára törről ellenség volt, de polgárháborús ostromokkor a római kard római polgárt sebzett. Zárásként könyve tanulságait az epilógusban összegzi a szerző.

A *Warfare in the Roman World* a laikus olvasók számára is kellems olvasmány, hiszen A. D. Lee mindvégig didaktikus, jól követhető stílusban, a fejezeteket és az egyes alfejezeteket logikus felépítményre formálva készítette azt el. Munkája hivatkozásokkal gazdagon ellátott, ugyanakkor – véleményem szerint a fogyaszthatóság oltárán áldozva – nem törekedett a teljes forrásanyag feldolgozására és szövegközi citálására, illetve a néhol idézett szöveghelyek sem eredeti nyelven, hanem angolul jelennek meg. Figyelembe véve a szerző és a kiadó vélelmezhető ambícióit (hogy ti. laikusok is szívesen forgasák a könyvet), a művet tudományos érdeklődéssel olvasók számára még mindig joggal fogalmazódhat meg a gondolat, hogy talán hasznos lett volna több, eredeti nyelven felhasznált forrást bevonni.

A könyvben bőségesen találunk az olvasást segítő térképeket, képeket, vázlatos kronológiát, császárlistát és fogalomtárat is. A szerző, hogy olvasóját közelebb hozza az adott témához, vizsgált korszakától el-elrugaszkodva, de mindig az adott analógiánál maradva más érák vonatkozó példáit is bátran felhasználja (pl. a második világháborús katonák csekély hajlandósága fegyvereik elsütésére, összehasonlítva az erőszakhoz teljesen más attitűddel viszonyuló rómaiakkal). Végezetül említésre méltó még az esszé formájában is megírt bibliográfia, mely megkönnyíti a tájékozódást az irodalmi anyagban.

A. Douglas Lee: *Warfare in the Roman World* (Hadviselés a római világban). Cambridge. Cambridge University Press. 2020. 228 o.

Berecz Gábor